1. Tittle

2. Author

3. Accession No.

4.
- Title – रामायण - उत्तरकाण्ड

5.
- Accession No – Title –

6.
- Accession No –
- Folio No/ Pages – २१/ ५८

7.
- Lines-
- Size

8.
- Substance Paper –

9.
- Script Devanagari – देवनागरिक

10.
- Language – संस्कृत
- Period –

11.
- Beginning – श्री गणेशाय नमः श्रीरामाय नमः जयति रघुवंश तिलकः कौशल्या हृदयनन्दनो रामः
- End – कृतोयत्त सहस्रैस्तु वतुर्भिः सम

12.
- Colophon-
- Illustrations -

13.
- Source -
- Subject - रामायण

14.
- Revisor -

15.
- Author -
- Remarks- पृष्ठ संख्या - 1 – २१ तक है। अपूर्ण

16.

17.

अंकित

1. Tittle

2. Author

3. Accession No.

4. Follio No./Paged 29 p. (incomplete

5. Lines 7-9

6. Size 34 x 12·5

7. Substance Paper

8. Script Devanāgari

9. Language Sanskrit

10. Period

11. Beginning श्री गणेशाय नमः श्री रामाय नमः जयतिरघु वंश तिलकः
कौशल्या नन्दनो रामः दशवदन निधनकारी दाशरथि - - - -

12. End वताम् यायनामृपि संघानां नव भुवांनरे तदा मग्ना स्तांस्तु
समालक्ष्य यत्तेन्द्रास् - - -

13. Colophone No

14. Illustrations No

15. Source

16. Subject

17. Remarks Pages are not bound, damaged by dimak.

रा०उ

श्रीगणेशायनमः श्रीरामायनमः जयतिरघुवंशतिलकःकौशल्याहृदयनन्दनोरामः दशव
दननिधनकारीदाशरथिःपुण्डरीकाक्षः कूजन्तंरामरामेतिमधुरंमधुराक्षरम् आरुह्यकविताशाखां
वन्देवाल्मीकिकोकिलम् जितंभगवतातेनहरिणालोकधारिणा अजेनविश्वरूपेणनिर्गुणेनगुणा
त्मना प्राप्तराज्यस्यरामस्यराक्षसानांवधेकृते आजग्मुरृषयःसर्वेराघवंप्रतिनंदितुम् असितोथ
यवक्रीतोरैभ्यश्च्यवनएवच कण्वोमेधातिथेःपुत्रःपूर्वस्यांदिशिसंस्थिताः स्वस्त्यात्रेयश्चभग
वान्नमुचिःप्रमुचिस्तथा आजग्मुस्तेसहागस्त्यायेश्रितादक्षिणांदिशम् पक्षपित्तोरैभ्योधौम्योमु
निरेवमहानृषिः तेप्याजग्मुर्महात्मानःप्रतीचीमाश्रितादिशम् कश्यपोत्रिर्वशिष्ठश्चविश्वा

नरूपामोहतस्त्वयाद्यवम् महिमारस्ततोरामरावणोराक्षसेश्वरः सधनुस्त्वंहिलोकांस्त्रीन्विजयेनात्रसंग्रामः दिष्ट्या
त्वयाहतोरामरावणः पुत्रपौत्रवान् दिष्ट्याविजयिनंत्वद्यपश्यामोघवर्जितम् दिष्ट्याप्रहस्तोविकटोविरू
पाक्षोमहोदरः अकंपनश्चदुर्द्धर्षोनिहतास्तेनिशाचराः यस्यप्रमाणाद्विपुलंप्रमाणंनेहविद्यते दिष्ट्या
स समरेरामकुंभकर्णस्त्वयाहतः दिष्ट्यात्वंराक्षसेन्द्रेणद्वंद्वयुद्धमुपागतः देवतानामवध्येनविजयंप्राप्तवान
सि राक्षसंतथामहाबाहोरावणस्यनिवर्हणम् द्वंद्वयुद्धमनुप्राप्तोदिष्ट्यातेरावणिर्हतः रामायेनमहाबाहो
देवतानांमहात्मनाम् विजितोबाहुवीर्येणरेरोराक्षोमहाबलः दिष्ट्यातस्यमहाबाहोकालस्येवाभिधा
वतः ववाच्चेराक्षसेन्द्रस्यक्षतमप्युपमार्जनम् दिष्ट्यातिकायोबलवान्मत्तकोपश्चराक्षसः युद्धो
न्मत्तःप्रमत्तोश्वकालान्तकयमोपमाः कुंभोनिकुंभश्चतथाजंबुमालीमहोदरः कुर्वन्तस्करनंघोराः विरामयु
द्धेनिपातिताः अंतकप्रतिमोवापिदेवान्तकनरान्तको अन्तकप्रतिमेर्वीरोर्दिष्ट्यायुधिनिपातितो एते

विश्वामित्रोथगौतमः जमदग्निर्भरद्वाजस्तेवसप्तर्षयोगमन् प्रभातेतुमहात्मानोराघवस्यनिवेश
नम् विष्ठिताप्रतिहारार्थंहुताशनसमप्रभाः प्रतिहारस्ततस्तूर्णमगस्त्यवचनाद्द्रुतम् समीपेरा
घवस्याथप्रविवेशात्वरान्वितः दृष्ट्वासरामंसहसापूर्णचन्द्रसमप्रभम् अगस्त्यंकथयामाससंप्राप्त
मृषिभिःसह श्रुत्वाप्राप्तान्मुनींस्तांस्तुबालसूर्यसमप्रभान् ततोवाचनृपोद्वास्थंप्रवेशययथासुखम्
ततस्तेविविशुर्वेश्मनानारत्नविभूषितम् दृष्ट्वाप्राप्तान्मुनींस्तांस्तुप्रत्युत्थायकृताञ्जलिः रामोभिवा
द्यप्रयतआसावेषूपवेशयत् तेषुकाञ्चनचित्रेषुस्वास्तीर्णेषुमहत्सुच कुशोत्तरेषुचासीनाआसने
ष्वृषिपुंगवाः पाद्यमाचमनीयञ्चदत्वाचार्घ्यंप्रयत्नतः रामेणाकुशलंपृष्टाःसशिष्याअत्रिपुरोग
माः महर्षयोवेदविदस्त्विदंवचनमब्रुवन् कुशलंनोमहाबाहोसर्वत्ररघुनन्दन त्वांतुदृष्ट्याकुशलिनं

वान्येवबहवोराक्षसानायकोत्तमाः द्दिष्ट्यात्वयाहतारामरधूनांकुलनंदन विरमयस्त्वेषनःसोम्यसंश्रुत्येन्द्र
जितंहतम् अवध्यंसर्वभूतानांमहामायाधरंमुधि वध्येसुररिपोर्वीरप्राप्तस्वविजयः...त्वया द
त्वावरयामिमांवीर सोम्याममयदिच्छितोम् द्दिष्ट्यावर्द्धसिकाकुत्स्थजयेनामितविक्रम श्रुत्वातेषांतु
वचनंमुनीनांभावितात्मनाम् विरमयंपरमंगत्वारामस्प्रांजलिरब्रवीत् महाबलंकुंभकर्णंरावणंचवीन
रावरम् अतिक्रम्यमहावीर्यंकिंप्रशंसथरावणिम् महोदरंप्रहस्तंचविरूपाक्षंखराक्षसम् मत्तो
न्मत्तोवदुर्द्धर्षौदेवान्तकनरान्तकौ अतिकायंत्र्यंकलिनंतथात्रिशिरसंपुनः कुंभकर्णात्मजोवीरोतथा
न्यात्राक्षसोत्तमान् कस्माद्देतानतिक्रम्यतंप्रशंसथरावणिम् कीदृशोवाप्रभावोस्यकिंबलंकःपरा
क्रमः केनवाकारणेनैषरावणाद्दतिरिच्यते शक्यादिमयाश्रोतुंनत्वाज्ञापयाम्यहम् यदिगुह्यंन

उ॰ रा
७

नवेतद्धि श्रोतुमिच्छामि तत्वतः कथं शक्रो जितस्तेन कथं लब्धवरश्च सः केन वास्यैव तोद्दत्तो वलायैवंम
हात्मने कथञ्च बलवद्दत्तो नैव तातस्य रावणः॥ इत्यार्षे रामायणे उत्तरकाण्डे महर्षिसमागमो नाम
सर्गः एवं वचनं श्रुत्वा राघवस्य महात्मनः कुंभयोनिर्महातेजा वाक्यमेतदुवाचह शृणु राम यथा
वृत्तं तस्य तेजोबलं महत् जघान वरिपून् युद्धे मध्याव ध्यश्च शत्रुभिः अहं ते तवर्त्तास्येहं कुलं जन्म च
राघव वरप्रदानञ्च यथा कथयिष्यामि तेऽखिलं पुरा कृतयुगे राम प्रजापतिसुतः प्रभुः पुलस्त्यो
नाम विप्रर्षिः साक्षादिव पितामहः अनुकीर्त्यो गुणास्तस्य धर्मतः शीलतस्तथा प्रजापतेः पुत्र इ
ति शक्यं ह्रातं मतं मम स तु धर्मप्रसंगेन मेरोः पार्श्वे महागिरेः तृणविंद्वाश्रमं गत्वान्यवसन्मु
निपुंगवः कुर्वतस्तस्य हि तपः स्वाध्यायनिरतात्मनः अथ गत्वाश्रमपदं विघ्नं कन्याः स्म कुर्वते देवप

6

राम
७

नागकन्यास्वराजर्षितनयास्तथा क्रीडंत्योप्सरसस्त्वास्य तं देशमुपयेहिरे नित्यसत्त्वात्तु संगम्य तत्र
क्रीडंति कन्यकाः हे दासस्मरमत्तीय त्वात्तु तत्त्वोपत्रसद्विजः अथ क्रुद्धो महातेजा व्याजहार महा
नृषिः यामे दर्शनमागच्छेत्सागर्भधारयेदिति ताश्च सर्वाः प्रतिगताः श्रुत्वा वाक्यं महात्मनः ब्रह्मशापभ
याद्भीतानतं देशं सिषेविरे दत्ताविंशात्तु राजर्षेर्दुहितानतदारदत्तोन् गत्वाश्रमपदं सापविवेश च
निर्भया अस्मिन्नेवतु काले तु प्राजापत्यो महान् ऋषिः स्वाध्यायमकरोत्तत्र तपसा द्योतितप्रभः
तं तु वेदध्वनिं श्रुत्वा दृष्ट्वा वै वततपोधनम् अभवत्पाण्डुदेहा सा सुव्यञ्जननारीजा वभूव समु
द्विग्ना दृष्ट्वा तद्रूपमात्मनः इदं मे किं त्विदं ते ताः त्वा पितुर्गत्वाग्रतः स्थिता तां तु दृष्ट्वा तथा-भूतां
दत्ताविंदुहिता ब्रवीत् किं त्वमेवं त्वसदृशं धारयस्यात्मनो वपुः सा प्रवद्धाञ्जलिर्दीना कन्योवाच

उ.रा
४

तपोवनम् नजानेकारणंतातयेनमेरूपमीदृशम् किंतुदृष्ट्वैवगतास्म्येकामहर्षेर्भावितात्मनः पुलस्त्य
स्याश्रमपदमन्वेष्टुंस्वसखीजनं। नचपश्येस्वयंतत्रकांचिदप्यागतांसखीम् रूपस्यतुविपर्यासो सोम
मासीद्रूपमीदृशः तृणबिंदुस्तुराजर्षिस्तपसाद्योतितप्रभः ध्यानंविवेशाथकर्मात्मासोपश्यन्मुनिक
र्मतः सतुविज्ञायतंशापंमहर्षेर्भावितात्मनः तनयांसहितोगत्वापुलस्त्यमिदमब्रवीत् भगवंस्तनया
मेनांगुणैःस्वैरेवभूषिताम् भिक्षांप्रतिगृहाणेमांमहर्षेस्वयमुद्यताम् तपश्चर्याप्रसक्तस्यश्राम्य
माणेन्द्रियस्यते शुश्रूषणपरानित्यंभविष्यतिनसंशयः। एवंब्रुवाणंराजर्षिंमहर्षिर्धार्मिकस्तदा तांगृ
ह्याब्रवीत्कन्यांबाढमित्येवसद्विजः दत्वाप्यसततःकन्यांस्वमाश्रमपदंगतः सापितत्रावसत्साध्वीतो
षयंतीपतिंगुणैः तस्यास्तुशीलवृत्ताभ्यांतुतोषमुनिपुंगवः प्रीतःसतुमहातेजावाक्यमेतदुवाच

राम
४

८२

ह परितुष्टोस्मि भद्रं ते गुणानां संपदा भृशाम् तुष्टोहं ते ददाम्यद्य पुत्रमात्मसमं गुणैः उभयोर्वंशकर्त्तारं पौलस्त्य
मिति विश्रुतम् यस्मात्तु विश्रुतो वेदस्त्वयेहाध्ययतो मम तस्मात्स विश्रवा नाम भविष्यति महायशाः एवमु
क्ता तु सा कन्या प्रहृष्टेनान्तरात्मना अचिरेणैव कालेनाजनयद्विश्रवसं सुतम् स तु लोकत्रये ख्यातः शौचध
र्मसमन्वितः धृतिमान्समदर्शी च व्रताचाररतस्तथा पितेव तपसा युक्तो विश्रवा मुनिपुङ्गवः इत्यार्षे
रामायणे उत्तरकाण्डे विश्रवसउत्पत्तिर्नाम सर्गः स तु पुत्रः पुलस्त्यस्य विश्रवा मुनिपुंगवः अचिरेणैव का
लेन पितेव तपसि स्थितः सत्यवाञ्छीलवान्दान्तः स्वाध्यायनिरतः शुचिः सर्वभोगेष्वसंसक्तो नित्यं धर्मपरा
यणः ज्ञात्वा तस्य तु तद्वृत्तं भरद्वाजो महानृषिः ददौ विश्रवसे भार्यां स्वसुतां देववर्णिनीम् प्रतिगृह्य तु ध
र्मेण भरद्वाजसुतां तदा मुदा परमया युक्तो विश्रवा मुनिपुंगवः स तस्यां वीर्यसंपन्नमपत्यं परमाद्भु

उ० रा
५

तम् जनयामास धर्म्मव्रतः सर्वैर्ब्राह्मगुणैर्युतम् तस्मिन्जाते तु संहृष्टः सर्वभूतपितामहः नामवास्याकरोत्प्रीतः सार्द्धं
देवर्षिभिस्तदा यस्माद्विश्रवसोपत्यं सादृश्याद्विश्रवा इव तस्माद्वैश्रवणो नाम भविष्यत्येष विश्रुतः सतु वैश्रवणा
स्तत्र तपोवनगतस्तदा अवर्द्धताहुतिहुतो महातेजा यथानलः तस्याश्रमपदस्थस्य बुद्धिर्जज्ञे महात्मनः चरिष्येति
यतो धर्म्मं धर्म्मो हि परमा गतिः सतु वर्षसहस्राणि तपस्तेपे महावने पूर्णे वर्षसहस्रान्ते तं तं विधिमवर्त्तयत्
जलाशी मारुताहारो निराहारस्तथैव च एवं वर्षसहस्राणि जग्मुस्तान्येकवर्षवत् अथ प्रीतो महातेजाः सेन्द्रैः
सुरगणैः सह गत्वा तस्याश्रमपदं ब्रह्मेदं वाक्यमब्रवीत् परितुष्टोस्मि ते वत्स कर्म्मणानेन सुव्रत वरं वरय भद्रं ते वरा
र्हस्त्वं हि मे मतः अथाब्रवीद्वैश्रवणः पितामहमुपस्थितम् भगवन्लोकपालत्वमिच्छेयं वित्तरक्षणम् ततोब्र
वीद्वैश्रवणं परितुष्टेन चेतसा ब्रह्मा सुरगणैः सर्वैर्बाढमित्येव हृष्टवान् अहं हि लोकपालानां चतुर्थं स्रष्टुमुद्य

राम
५

10

तः पमेन्द्रवन्नुणानां हिपदंतद्यतवेप्सितम् तत्कृतेगछ धर्मेत्त धनेश्वर्यमवाप्नुहि राक्षांवुमयमानां हि वतुर्पत्त्वं
भविष्यसि एतद्यपुष्पकं नाम विमानं सूर्यसन्निभम् प्रतिगृह्णीष्व यानार्थं त्रिदशैः समतांव्रज स्वस्तितेस्तुगमि
ष्यामि सर्वे एव यथागतम् कृतकृत्या वयं तात तव मंद त्वा वरद्वयम् इत्युक्त्वा स मयौ ब्रह्मा सर्वैर्देवैर्न्नभस्तलम् ग
तेषु ब्रह्मपूर्वेषु देवेषु अथ नभस्तलम् धनेशः पितरं प्राह विनयात्प्रणतो वचः भगवंल्लब्धवानस्मि वरं कमलयो
नितः निवासं तु न मे देवो विदधे स प्रजापतिः तत्पश्य भगवन्कं चिद्देशं वासाय मे प्रभो न च पीडा भवेद्यत्र प्राणि
नो न्यस्य कस्यचित् एवमुक्तस्तु पुत्रेण विश्रवामुनिपुंगवः वचनं प्राह धर्मेश श्रूयतामिति सत्तम लंका
नाम पुरी रम्या निर्मिता विश्वकर्मणा राक्षसानां निवासार्थं यथेन्द्रस्यामरावती तत्र त्वं वस भद्रं ते रक्षसे
यापि नित्यसः रमनीया पुरी सा हि रुक्मवैदूर्यतोरणा राक्षसैः सा परित्यक्ता पुरा विष्णुभयार्द्दितैः शून्या

॥ ६३

रा॰उ
६

12

रक्षोगणैर्हीनारक्षसातत्रलंगतैः सत्वंतत्रनिवासायरोचस्वमतिःस्वमतिःस्वकाम् निर्दोषःपूज्यस्तेवासोन
बवाधास्तिकस्यचित् एतच्छ्रुत्वातुधर्म्मात्माधर्म्मिष्ठंवचनंपितुः निवेशयामासतदालंकांपर्वतमूर्द्धनि
नैर्ऋतानांसहस्रैःसावहुभिस्तुहितैस्तदा अचिरेणैवकालेनसंपूर्णातस्यशासनात् सवतत्रावसत्प्रीतो
धर्म्मात्मानैर्ऋतर्षभः समुद्रपरिखातायांलंकायांविश्रवःसुतः कालेकालेतुसततंपुष्पकेनधनेश्वरः
अभ्यगच्छद्विनीतात्मापितरंमातरंचसः सदेवगंधर्वगणैरभिष्टुतस्तथाप्सरोनृत्यविभूषितालयः ग
भस्तिभिःसूर्यइवौजसावृतः पितुःसमीपंप्रययौधनाधिपः इत्यार्षेरामायणेउत्तरकाण्डेवैश्रवणो
त्पत्तिर्नामसर्गः॥ श्रुत्वागस्त्येरितंवाक्यंराघवोविस्मयान्वितः लंकेतिपूर्वमेवासीत्राक्षसानामती
वहि ततःशिरःकंपयित्वात्रेताग्निसमविग्रहः अगस्त्यस्तमुहुर्द्दृष्ट्वास्मयमानोभ्यभाषत भगवन्

राम
६

र्वमप्येषालंकासीत्पिशिताशिनाम् इत्येवंवचनंश्रुत्वाविस्मयोजनितोमम पुलस्त्यवंशात्संभूताराक्षसाइ
तिनः श्रुतम् इदानीमपिचान्येषांसंभवस्तूदाहृतः राव[illegible]णात्कुंभकर्णाच्चप्रहस्ताद्विकटादपि रावणस्य
चपुत्रेभ्यः किंनुतेबलवत्तराः कएषांपूर्वजोब्रह्मन् किंनामाचबलोत्कटाः असुरास्तेचकिंवीर्याविष्णुना
निहताः कथम् एतद्विस्तरतः सर्वंकथयस्वममानघ कौतूहलमिदंमह्यंनुदभानुर्यथातमः राघवस्यव
वः श्रुत्वासंस्कारालंकृतंतुतत् ईषद्विस्मयमानोहि समुनिःप्राह राघवम् प्रजापतिः पुरासृष्ट्वाह्यापोस
ववनन्स्न तासांगोपायनेसत्त्वान्यसृजत्कमलसंभवः तेसत्त्वाःदेहसत्कारं विनीतवदुपस्थिताः किंकु
र्मइत्युपभाषंतेक्षुत्पिपासाभयार्दिताः प्रजापतिस्तुतानाहसर्वान्स्वप्रहसन्निव आभाष्येताननिय
त्नेनरक्षध्वमितिमानसाः रक्षितव्याः सर्वेनात्र रक्षितोऽत्रतथापरे सत्त्वैर्बुभुक्षितैस्तुक्तं तयोत्याहव

13

14

उ.रा.
७

मूतहतत् उक्तं यैरक्षणामेहतैवैरक्षोभवन्तुना: इत्युक्तास्तेक्षुधाविष्टा अंभांस्याहातुमुद्यता: अंभांस्ये
तानिरक्षामउक्तवंतस्तदात्तुते तात्वाप्रजापतिस्तेषां महाराक्षसार्थसंयुतम् उक्तं यैर्यक्षयामेहतेवैयक्षा
भवन्तुतम् रक्षतोयालनेधातुं रक्षणात्तितिउच्यते रक्षणाउक्तस्तुक्तं यक्षणायक्षउच्यते तत्रहेतिप्रहे
तिरवभ्रातरौराक्षसर्षभौ मधुकैटभसंकाशौबभूवतुररिंदमौ प्रहेतिर्धार्मिकस्तत्रसहारानभ्यकांक्षत
हेतिर्दारक्रियार्थंतुयत्नंपरमयास्थित: सकालभगिनीपुत्रीभयांनामभयावहम् उदावहदमेयात्मास्वय
मेवमहामति: सतस्यांजनयामासहेतिराक्षसपुंगव: पुत्रंपुत्रवतांश्रेष्ठं विद्युत्केशमितिश्रुति: विद्यु
त्केशोहेतिपुत्र:संदीप्ता[illegible]ग्निसमप्रभ: सोवर्द्धतमहातेजा स्तोयमध्यइवांबुजम् यदातुयौवनंभद्रम
नुप्राप्तोनिशाचर: ततोदारक्रियांतस्यकर्तुंव्यवसितपितेपिता संध्यादुहितरं सोपसंख्यातुत्मांप्रभावत:

राम
७

सु

वरयामास स पुत्राय हेतिः राक्षसपुंगवः अथ स्वयमेव हेतिः कन्यावरस्यैव तु संख्यया चिंतयित्वा ततो दत्ता विद्युत्केशाय
राघव संध्यायाः लब्ध्वा विद्युत्केशो निशाचरः रमते वै तया सार्धं पौलोम्या मघवानिव केनचित्त्वथ कालेन राम
सालकटंकटा विद्युत्केशाद्गर्भमापत्ते घनस्तोयमिवार्णवात् ततः सा राक्षसी गर्भं घनगर्भसमप्रभम् प्रसू
ता मंदरं गत्वा गंगा गर्भमिवाग्निजम् तमुत्सृज्य तु सा गर्भं विद्युत्केशरतार्थिनी रेमे सा पतिना सार्धं विस्मृ
त्य सुतमात्मनः तयोत्सृष्टः स तु शिशुः शिशुर्दिवसकृत्प्रभा पाणिमास्ये समाधाय स तु रोदं घनराडिव
अथोपरिष्टाऊष्वन् वृषभस्थो हरः प्रभुः अपश्यदुमया सार्धं रुदंतं राक्षसात्मजम् कारुण्यभावात्पार्व
त्या भवस्त्रिपुरहा प्रियः तं राक्षसात्मजं चक्रे पितुरेव समं तदा अमरं चैव तं कृत्वा महादेवोक्षयोव्ययः पुर
माकाशगं प्रादात्पार्वत्याः प्रियकाम्यया उमयापि वरो दत्तो राक्षसीनां नृपात्मज सद्यः प्रसविगर्भस्य

प्रसूतिः सद्य एव च सद्य एव च गर्भस्तेस्य वयो भवतु मातृजम् ततः सुकेशो वरदानगर्वितः श्रियं प्रभोः प्राप्य हरस्य
पार्श्वतः चचार सर्वत्र महामतिः खगवेगां पुरीं प्राप्य यथा पुरन्दरः ॥ इत्यार्षे रामायणोऽत्तरकाण्डे सुकेशवरप्र
दानं नाम सर्गः ॥ सुकेशं धार्मिकं दृष्ट्वा वरलब्धं वराशयम् ग्रामणीर्नाम गन्धर्वो विश्वावसुसमप्रभुः तस्य दे
ववती नाम द्वितीया श्रीरिवात्मजा तां सुकेशाय धर्मेण ददौ दक्षः श्रियं यथा वरदानकृतैश्वर्यं सा तं प्राप्य
प्रियं पतिम् आसीद्देववती तुष्टा प्राप्येव वसु निर्धनः स तया सह संसक्तो रराज रजनीचरः अञ्जनादभिनिष्क्रान्तः
करेण्वेव महागजः देववत्यां सुकेशस्तु जनयामास राघव त्रिवितेजःसमान्पुत्रान्राक्षसान्राक्षसाधिपः माल्य
वंतं सुमालिं च मालिनं च महाबलम् त्रयो लोका इवात्यर्थं स्थिरास्त्रय इवाग्नयः त्रयो मंत्रा इवा
त्युग्रा वातास्त्रय इवोद्धताः त्रयः सुकेशस्य सुतास्त्रेताग्निसमवर्चसः विवृद्धिमगमंस्तत्र व्याधयः प्रवला

एव बलं प्राप्य ततस्ते तु ज्ञात्वैश्वर्यं पितुर्महत् तपस्तप्तुं गता मेरुं भ्रातरः कृतनिश्चयाः प्रगृह्य नियमांस्तस्थु
रा राक्षसा नृपसत्तम ये कृत्स्नाः तत्तपो घोरं सर्वभूतभयप्रदम् सहस्राब्दं वरमोदूढतसन्तु तेषां तपोनलः निर्दहन्त्येव लो
कांस्त्रीन् सदेवासुरमानवान् ततोभ्ययाच्चतुर्वक्त्रो विमानवरमास्थितः सुकेशपुत्रानामंत्र्य वरदोस्मीत्यभाषत अ
स्मात्तां वरदं ज्ञात्वा दृष्ट्वा संमंत्र्य राक्षसाः ऊचुः प्रांजलयः सर्वे वेपमाना कुमारेव तपसाराधितो देव यदि त्वमसि नो
वरान् अजेयाः स्याम शत्रूणां तथा वै दीर्घजीविनः परस्परहिते युक्ता भूयास्म प्रभविष्णवः एवं भविष्यतीत्यु
क्त्वा सुकेशतनयान्प्रति प्रययौ ब्रह्मलोकाय ब्रह्मा ब्राह्मणवत्सलः वरांल्लब्ध्वा ततः सर्वे तामरात्रिवरास्त
दा सुरासुरान्प्रबाधन्ते वरदानसुनिर्भयाः तैर्वध्यमाना त्रिदशाः सर्षिसंघाः सचारणाः त्रातारं नाधिगच्छंत
निरयस्था यथा नराः अथ ते विश्वकर्माणं शिल्पिनां वरमव्ययम् आगम्योचुः सुसंहृष्टा राक्षसा वैरवृत्तम

17

ओजस्तेजोबलंलब्ध्वामहतामात्मतेजसाम् गृहकर्त्ताभवान्नित्यंदेवानांहृदयेप्सितम् अस्माकमपितावत्त्वंगृहं
कुरुमहामते हिमवन्तंसमाश्रित्यमेरुंमन्दरमेववा महेश्वरगृहप्रख्यंगृहंनः क्रियतामिति विश्वकर्माततः
स्तेषांराक्षसानांमहाभुजाम् निवासंकथयामासदेवानामिवतांपुरीम् दक्षिणस्योदधेस्तीरे त्रिकूटोनामपर्वतः
त्रिकूटइवविन्यस्तोद्वितीयोबुद्धिसत्तम शिखरेतस्यशैलस्यमध्यमेंबुदसंनिभे शकुनैरपिदुःप्रापंटंकछि
न्नचतुर्दिशाम् त्रिंशद्योजनविस्तीर्णास्वर्णप्राकारतोरणा मयालंकेतिनगरी शक्राज्ञयाविनिर्मिता तस्यां
वसतदुर्द्धर्षाः पुर्यांराक्षससत्तमाः अमरावतींसमासाद्यसेन्द्राइवदिवौकसः लंकादुर्गंसमासाद्यराक्षसैर्ब
हुभिर्वृताः एतस्मिन्नेवकालेतुयथाकामंचराघव नर्मदानामगंधर्वीनानाधर्मसमाहिता तस्यांबभूवु
स्तिस्रस्तुह्रीश्रीकीर्तिसमप्रभाः ज्येष्ठक्रमेतासातेषांराक्षसानांतुराक्षसी कन्यास्ताः प्रददौहृष्टाः पू

18

राम
२

र्णचन्द्रनिभाननाः त्र्यस्तासां राक्षसेन्द्राणां तिस्रो गन्धर्वकन्यकाः भार्या दत्ता महाभागा नक्षत्रे भगदैवते ॥
कृतदारास्तु ते राम सुकेशतनयास्त्रयो क्रीडन्ति सह भार्याभिरप्सरोभिरिवामराः ततो माल्यवतो भार्या सु
न्दरी नाम सुंदरी स तस्यां जनयामास यदपत्यं निबोध मे वज्रमुष्टिर्विरूपाक्षो दुर्मुखश्चैव राक्षसः
सुप्तघ्नो यज्ञकोपश्च मत्तोन्मत्तौ तथैव च अनला चाभवत् कन्या सुंदरी तां च सुंदरी सुमालिनोपि भार्या
सीत् पूर्णचन्द्रनिभानना नाम्ना केतुमती नाम प्राणेभ्योपि गरीयसी सुमाली जनयामास यदपत्यं निशा
चरः केतुमत्यां महाराज तन्निबोधानुपूर्वशः प्रहस्त कंपनश्चैव विकटः कालकामुखः धूम्राक्षश्चै
व दण्डश्च सुपार्श्वश्च महामतिः संह्रादिः प्रघसश्चैव भासकर्णश्च राक्षसः पुष्पोत्कटा वराका च कै
कसी च शुचिस्मिता कुंभीनसी च कन्यास्ता बलिनश्च सुमालिनः मालिनो वसुदा नाम गंधर्वी रूप

उ॰ २०

शालिनी भार्यासीत्पद्मपत्रायतेक्षणा सुमालिनोऽभानुमत्तस्यांजनयामास यान्विभुः अपत्या
नि महाबाहो वदतः रघुनंदन अनिलश्चानलश्चैव हरः संपातिरेव च एते विभीषणामात्या मालिनो हि निशा
चराः ततस्तु ते राक्षसपुंगवास्त्रयो निशाचरैः पुत्रशतैः सुसंवृताः सुरान्महेन्द्रान् ऋषिनागदानवांश्चैवाधि
रेते निवत्यातिगर्विताः निशाचरा राजगुणोपपन्ना निशाचरैः पुत्रशतैश्च सूरैः जगद्भ्रमंतोऽनिलवद्दुरास
दा बलेन मत्ताः सुरान्नराः समास्थिताः आमंन अग्मुर्वरदानगर्विताः क्रतुक्रियाणां प्रशमंकरास्तदा ॥ इत्यार्षे
रामायणे उत्तरकांडे राक्षसवरप्रदानं नाम सर्गः॥ तैर्वध्यमाना देवाश्च मुनयश्च तपोधनाः भयार्त्ताः श
रणं जग्मुर्देवदेवं महेश्वरम् ते समेत्य तु कामारिं त्रिपुरारिं त्रिलोचनम् ऊचुः प्रांजलयो देवा भयगद्गदभाषि
णः सुकेशपुत्रैर्भगवन्पितामहवरान्वितैः प्रजाध्यक्ष प्रजाः सर्वा बाध्यन्ते सुरबाधिभिः शरण्यान्यशरण्यानि

२०

राम
२०

रायाश्च आक्रमाः सहसा हताः स्वर्गोऽध्यासितः शक्रस्तत्र क्रीडति शक्रवत् अहं विष्णुरहं रुद्रो ब्रह्माहं देवराड्
हम् अहं यमोऽहं वरुणस्त्वं वह्निरहं रविरप्यहम् इति माली सुमाली च माल्यवांश्चैव राक्षसाः भो धर्षिते समरे ऽकुर्वाये
व तेषां पुरोगमाः तन्नो देव भयार्त्तानाम भयं दातुमर्हसि अशिवं वपुरास्थाय जहि देवत कंटकान् इत्युक्तो
देवतैर्देवः कपर्दी नीललोहितः सुकेशं प्रति सापेक्षः प्राह देवगणान्प्रभुः अहं तान्न हनिष्यामि मम
वध्यान ते सुराः किंतु मंत्रं प्रदास्यामि यस्तु तान्निहनिष्यति एवमेव समुद्योगं पुरस्कृत्य सुरर्षभान् ग
च्छध्वं शरणं विष्णुं स हनिष्यति राक्षसान् ततस्ते जयशब्देन प्रतिनंद्य महेश्वरम् विष्णोः समीपमगमन्
निशाचरभयार्दिताः शंखचक्रधरं ते तु प्रणम्य बहुमान्य च ऊचुः संभ्रांतवद्वाक्यं सुकेशतनयार्दिताः सु
केशतनयैर्देव त्रिभिस्त्रेताग्निसन्निभैः आक्रम्य वरदानेन कर्माण्युपहतानि नः लंकानाम पुरी रम्या

त्रिकूटशिखरेस्थिता तत्रस्थिताप्रबाधन्तेसर्वेरक्षगणादानवाः त्वंतुतस्मात्त्रिमार्गेनोजहितान्मधुसूदन वक्रेकन्ता
स्यकेमत्वानिवेदयप्रमायवे· मयेष्वभयदोस्माकंनान्योस्तिभवतासमः अनुदैनंभयंवीरनीहारमिवभास्करः
इत्येवंदैवतैरुक्तोदेवदेवोजनार्दनः अभयंभयदोरीणांदत्वादेवानुवाचह सुकेशराक्षसंजानेरुद्रान
वरदर्पितम् तांश्चास्यतनयान्जानेमाल्यवत्प्रमुखोग्रधः तानहंसमतिक्रान्तान्मर्यादात्रासयामान ह
निहन्येरणगतान् भयंवोमास्तुवैस्फराः सूदयिष्यामिसंग्रामेसुराभवतिनिर्भयाः इत्युक्तास्तेसुराः स
र्वैविष्णुनाप्रभविष्णुना यथावासंयमुर्हृष्टाः प्रशंसंतोजनार्दनम् विबुधानांसमुद्योगंमाल्यवान्सनिशा
चरः श्रुत्वातुभ्रातरौश्रेष्ठमिदंवचनमब्रवीत् अमराऋषयश्चैवसंगम्यकिलशंकरम् अस्मद्वधंपरी
प्संतइदमूचुः सुकेशतनयाम् सुकेशतनयादेवबलदानवलोद्धताः बाधन्तेस्मान्समायुक्ताघोरक्त्रूपाः प

23

हेपरे राज्ञसैरस्मिभूतास्सोमघाक्कमनुमापते स्वेमु वे रस्म स्ववस्थातुं भ्रमाते यांदुरात्मनाम् त्वमस्माकं हितार्थो
यत्नहितांस्वत्रिलोचन महत्तंदुःक्कतेनेवदहप्रहलतास्वर इस्येवंस्त्रिदशैरुक्तोनिशाम्यांधकसूदनः शिरःका
पेनधुन्वान इदंवचनमब्रवीत् अवध्याममतेदेवाःस्कुकेनातनआदरात् मंत्रंतुवःप्रदास्यामि यस्तुतान्निहनि
ष्यति योसौवक्रगदापाणिः पीतवासाजनार्दनः हनिष्यतिसतान्युक्तेनारदांतंप्रपद्यत हराद्वाप्यते कामं
कामारिमभिवाद्य नारायणालयंप्राप्ताःसर्वार्थस्तेनिवेदितः तेतुनारायणतोनोक्ता देवाइंद्रपुरोगमाः सु
रारीन्निहनिष्यामिस्तु भवतुविज्वराः देवानांकिलभीतानामस्मल्लोरानासर्षभाः प्रतिज्ञातोवधोस्माकं
तच्चिन्तयतसंगताः हिरण्यकश्यपोमृत्युरन्ध्यांवसुरद्विषाम् दुःखंनारायणोदेवोयोनोहंतुमभीप्सति
नमुचिःकालनेमिश्चप्रह्लादोवीरसत्तमः राघवेयोवहिर्वाहीकोकयालोघ्रधार्मिकः जमलोर्जुनौवहा

तु २

रा०३
१२

२४

दैत्यः सुंभस्तथैव निसुंभकः अम्सुरा दानवेन्द्राश्च सत्ववंतो महाबलाः सर्वे समरमासाद्य त्वयैते च पराजिताः
सर्वैः क्रतुशतैरिष्टं सर्वे मायाविदस्तथा नानाप्रहारैर्निहताः शतशोथ सहस्रशः एतज्ज्ञात्वा ते सर्वे शमं कर्तु
मिहार्हथ एतन्माल्यवता प्रोक्तं धार्मिकेण महात्मना सर्वे रामादयो मुक्तं शर्वमापुरवाप्य ते विस्मितास्ते सर्व
नो देवित्रिकारणोदासोक्ततो अस्माकमपि दोषेण विष्णुश्च बलिवत्ताडितः मालीवैव सुमालीव कुचमाल्यवतो
वदः उवतुर्भ्रातरं ज्येष्ठं धर्मसंवलवत्तरो अधीतं चानिकुंभवले स्वमेधीमालिनम् स्वामुर्णिरामसंप्राप्तस्त धर्माध्य
पितास्वनः देवसागरमन्तोयं शान्तोर्द्धैः प्रविगाह्य अमृतां सोत्त्ववाभीमान्नाशिनस्तु युक्तं भयम् नारायणो
वा वृद्धो वा अथवापि पितामहः नास्माकं प्रभुस्तेष्यातुं शक्नोति त्वं विमेधिकिम् तस्माद्देवसहितोः सर्वे सैन्य
समावृताः देवानेव जिघांसं तो येभ्यो रोषः समुत्थितः एवं संमंत्र्य बलिनः सर्वे सैन्यसमावृताः स्यन्दनैर्ही
उद्योगं घोषयित्वा वसर्वैः नैर्ऋतपुंगवाः मुक्तायनिर्ययुः क्रुद्धा जंभवृत्रादयो यथा १

तम
१२

प्र.सु.

१३

26

संगताः कपोतास्तत्र पारावतसारिका विद्रुता भयात्ः काकावासं ति तत्रैव बिडालो वैद्धिपारिकाः वासंत्यरवशिवा
स्तत्रस्तानु तांश्चोरदर्शनाः मात्स्यवांश्च सूर्मा वीव माली वरजनीचराः भूरःसरास्तासां तां ज्वलिताः पावकाद्
व मात्स्य वन्तं तु ते सर्वे मात्स्यवनमिवाचलम् निशाचराः संभ्रमं ते पा भारं शान्तिनोपमा तद्बलं राक्षसेन्द्राणां
महामेघनिनादितम् यथोदध माहेवलोकं गच्छन्मालिवदास्थितम् राक्षसानां समुद्योगं तं तु नारायणः प्रभुः
देवदूतादुपश्रुत्य ततो मे हेमनोदधे सदेवसिद्धद्विजसंघजुष्टो गन्धर्वविद्याधरवृंदगीतः विनिर्ययौ वक्रगदासिपाणि
[illegible]ः सूतरिनाशाय महारिः प्रहृष्टः सुपर्णपक्षानिलधूतवल्गं सितातपत्रं प्रतिकीर्णवल्गम् ब बालतत्रास्तस
तं जसैन्यं दृष्ट्वा हरिं सांवुपयोदनीलम् ततः शरैः कोशितमांसभूषितैर्युगान्तवैश्वानरतुल्यविग्रहैः निशाचराः
संपरिवार्य माधवं वं तमुर्द्धे निर्बिभिदुः सुदृहस्वराः॥ इत्यार्षे रामायणे उत्तरकाण्डे मात्स्यवत्सेनानिर्याणं नाम

प्र.सु.

१३

सर्गः तेतुनाराचमत्ताङ्गं देवं गर्जन्तो राक्षसासुराः अर्दयन्तो स्वबर्षैरतोवर्षैस्तोवाद्रिमंबुदाः श्यामावदातैस्ते विष्णु
नीलैः रात्रिचरैस्तदा वृतोऽञ्जनगिरिरिव वर्षमाणैः पयोधरैः शलभा इव केदारं मशका इव पावकम् यथाम
तस्थं देवाः स्तनक्रा इव सागरम् तमापतन्तो बनु मुक्ता वज्रानिलमनोजवाः हरिं विशन्त्यासुराशलोका इव युगक्षये
स्यंदनैः स्यंदनगता गजैश्च गजमूर्द्धजाः अश्वारोहास्तथाश्वैश्च महात्मैश्च पदातयः राक्षसेन्द्रा गिरिनिभाः शरश
क्त्यृष्टितोमरैः निरुच्छ्वासं हरिं चक्रुः प्राणायामा यथा द्विजम् निशाचरैर्युध्यमानो मीनैरिव महातिमिः शार्ङ्गमा
नम्य वेगेन राक्षसान्समहाहवे शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैर्वज्रवेगैर्मनोजवैः चिच्छेद तिलशो विष्णुः शतशोऽथ सहस्र
सः तत्तावर्षं विद्राव्य वर्षं वायुरिवोत्थितः पाञ्चजन्यं महाशंखं प्रदध्मौ पुरुषोत्तमः सोऽम्बुजो हरिणा ध्मातः स
र्वप्राणेन शंखराट् ररास भीममनिर्ह्राद युगान्ते जलदोपमः शंखनादं दधत्सो वै त्रासयामास राक्षसान् सिंहनादो

27

रा०उ

१५

यथारण्येसमत्तानिवकुंजरान् गर्ज्जंस्तान्राक्षसांस्तत्रविमदाः कुञ्जराः कृताः स्यन्दनानिवमुख्यानिनास्यन्दनपु
थापुरा शार्ङ्गचापविसृष्टास्तेवज्रकल्पाननाः शराः शरीराणिविनिर्भिद्यसमुत्पेतुर्विविशुः क्षितिम् भिद्यमानाः श
रैश्चान्येनारायणधनुश्च्युतैः अपतन्राक्षसाः शैलाः वज्रहताइव व्रणानिवरनागानांविष्णुबाणकृतानितु
असृक्क्षरन्तिधाराभिस्स्वर्णरसमिवाचलाः शंखराजरवश्चापि शार्ङ्गचापरवस्तथा ग्रसन्तिवैष्णवा बाणास्तेषां
ध्वजवपुंषिव तेषांकराञ्छरान्नृन् छिरोध्वजधनूंषिव रथान्पताकांस्तूणीरांश्छिच्छेदसहरिः शरैः सूर्यादिवकराघोरा
वार्योघाःसागरादिव पर्वतादिवनागेन्द्राधारौघाइवाम्बुदात् तथागाढंविनिर्मुक्ताः शार्ङ्गान्नारायणेरिताः निर्धाव
न्तिशरास्तूर्णंशतशोथसहस्रशः शरभेण यथासिंहाः सिंहेनद्विरदायथा द्विरदेनयथाव्याघ्रा व्याघ्रेणद्वीपि
नोयथा द्वीपिनाचयथाश्वानः शुनामार्जारकाइव मार्जारेणयथासर्प्पाः सर्प्पेणेवचदर्दुराः तथातेराक्षसामु

२८

राम

१५

द्धे विष्णुनाप्रभविष्णुना द्रवन्तिद्राविता रवैव ध्मापिताखमहीतलम् राक्षसानां सहस्राणि निहत्य मधुसूद
नः वारिजं प्राध्मापयामास तोयदं सुरराडिव नारायणशरग्रस्तं शंखनादसुविह्वलम् लंकामभिगतं वारा
प्रभग्नं रासबलम् प्रभग्ने राक्षसबलेनारायणशराहते सुमाली शरजालेन वकारविवसं हरिम् सतुतं वार
यामास नीहार इव भास्करम् राक्षसाः सत्वसंपन्नाः पुनर्धैर्यं समादधुः अथ तस्यैव तद्रोषाद्राक्षसो बलद
र्पितः महानादं प्रकुर्वाणो राक्षसान्जीवयन्निव सोत्क्षिप्य लंबाभरणं धुन्वन्करमिव द्विपः ररास राक्षसो ह
र्षात्सतडित्तोयदो यथा अथनानर्दतः संरब्धेशिरो ज्वलितकुण्डलम् यन्तुश्चिच्छेद तस्याश्वा उद्भ्रान्ता मुधिरा
क्षसाः उद्भ्रान्तैर्भ्रमितैरश्वैः सुमाली राक्षसेश्वरः इन्द्रियाश्वैरिवोद्भ्रान्तैर्धृतिहीनो यथा नरः सकंबुलंबा
भरणं धुन्वनस्तं यथानरः सतु तान्संनियम्याश्वानिन्द्रियाश्वान्यथा यतिः स्थितो भूद्बलो भूत्वास्माय

यित्वाग्रतोरथम् ततोविष्णुंमहाबाहुंप्रतर्पंतंरणाजिरे मालीह्यभ्यद्रवद्वीरःप्रगृह्य सशरंधनुः हतेसुमा
लिनःपेसस्रतुरगौतदा मालीचाभ्यद्रवद्युद्धे जनार्दनमयोधुभिः मालिचापच्युतावाणाःकार्त्तस्वरविभूषि
ताः विविशुर्हरिमासाद्यक्रौंचपत्ररथाइव अर्ध्यमानःशरैः सोपि मालिमुक्तैःसहस्रशः चुक्षोभतेनरणे
विष्णुर्जितेन्द्रियैः मौर्वीस्वनंततःकृत्वाभगवान्भूतभावनः मालिनंप्रतिवाणौघान्विससर्जगदा
धरः मालिनोदेहमासाद्यवज्रविद्युत्प्रभाःशराः पिबंतिरुधिरंतस्यनागाइवपुरामृतम् सुमालिनंविमु
खंकृत्वामालिमौलिंहरिर्बलात् रथंध्वजंचचापंचवाजिनश्चाप्यपातयत् विरथस्तुतथामालीगदामादा
यवीर्यवान् खगरुत्मेसगदापाणिःकेसरीवमहाबने विविधेपगदांगुर्वीमुक्त्वाभ्यविध्यनावली· शिरस्य
भ्यहनत्क्रुद्धोगरुडंराक्षसेश्वरः गदयाभिहतस्तेनमालिनागरुडोभृशम् रणोपराङ्मुखंदेवंकृतवान्वेदना
र्तः पराङ्मुखेकृतेदेवेमालिनागरुडेनच रुरुच्छेराक्षसरवःसिंहानामिवगर्जितम् रक्षसांनदतांना

दंष्ट्रात्वाहरिहयानुजः पराङ्मुखोविविक्षेपचक्रं मालिनि जिघांसया तत्सूर्यमण्डलाकारं युगांताग्निसमप्रभम्
कालचक्रनिभं चक्रमहरत्तस्य तच्छिरः तच्छिरो राक्षसेन्द्रस्य चक्रोत्कृत्तंवराद्धव पपातनुष्टितेजो
रं पुरावृत्तशिरोयथा ततः सुरगणैर्हृष्टैः सर्वप्राणसमीरिताः सिंहनादरवामुक्ताः साधुदेवेतिवा
दि[illegible]भिः सुमालीमालिनं दृष्ट्वानिहतंमाल्यवानपि बभूवतुः शोकतप्तौ लंकांप्रत्यभिधावताम् ग
रुडस्तु समाश्वस्य विरेणाविरकालजित् राक्षसान्द्रावयामास पक्षवातेन कोपितः नारायणोपी
षुवर्यैर्विविचित्रैर्विदारयामास पंक्तिः चतुःप्रमुक्तैः नक्तंचरान्मुक्तविधूतकेशान् विद्ध्वायामासिनिकृत्तवा त्त३
ताम्रं छिन्नातपत्रं व्यपविद्धशास्त्रं शरैः समन्तादपिभिन्नदेहम् विनिःसृतास्यप्रपलोलनेत्रं बलं
तदुन्मत्तनिभं बभूव सिंहार्दितानामिव कुञ्जराणां बकार्दितानां वनितावराणाम् दुःखेनलब्धं वि

विधेर्वि

३२

उ.रा
१८

जयं हि देवै युद्धे प्यितानांवशानर्हितानाम् संताप्यमाना हरिवाणजालैः स्ववाणजालानि समुत्सृजंतः धा
र्वीतिनत्कं वरकालमेघा वायुप्रणुन्ना इव कालमेघाः वक्रप्रहारैर्विनिकृत्तदेहाः संचूर्णितांगाश्च गदाप्रहा
रैः असिप्रहारैर्बहुधा विभक्ताः पतंति शोणा इव राक्षसेंद्राः वक्रविछिन्नशिरसो गदासंचूर्णितोरसः च्यो
गलैर्दारितग्रीवा मुशलैर्भिन्नमस्तकाः असिभिर्बहुधा छिन्नाः शरैः संभिन्नवक्षसः निपेतुः संयति तूर्णं
राक्षसाः सागरं प्रति तद्बलं विगलितहारकुंडलैर्निशाचरैर्नीलबलाहकोपमैः निपात्यमानैर्ददृशे नि
रंतरं निपात्यमानैरिव नीलपर्वतैः॥ ॥इत्यार्षे रामायणे उत्तरकाण्डे राक्षसभंगो नाम सर्गः॥ हन्यमाने
बले तस्मिन्पद्मनाभेन पृष्ठतः माल्यवान्संनिवृत्तोऽथ वेलातिग इवार्णवः संरक्तनयनः कोपाच्चलन्मौलि
निशाचरः पद्मनाभमिदं प्राह वचनं पुरुषोत्तमम् नारायण न जानीषे क्षत्रधर्मं सनातनम् अयुद्ध

राम
१८

मन सोयोस्मान्मयान् हंसि मयेतरः यता ग्रुखवधंनाम यः करोतीति सुरेश्वर नहं तान्तमते स्वर्ग्गे कृतपुत्यो
पिनः श्रुतम् मुकुन्द कृष्ण कार्यवानेहि त्वं सबच कृगदाधर श्रुयं स्थितो हं पश्यामि वत्सं दर्शयप्य त्वं माल्य
वन्तं स्थितं दृष्ट्वा माल्यवन्तमिवावलम् उवाच राक्षसेन्द्रं तं देवतेन्द्रो नु यो वली भवद्भीभयभीतानां
देवतानां भयापहम् राक्षसोत्साहनेस्त्वं वदेतन्नु माल्यते प्रातोरपि प्रियं कार्यं देवतानां भयापहं सदा सो
यं वो निहनिष्यामि रसातलगतानपि एवं विस्मं कृत्वा तां तु रक्षो वृन्दं हत्वोवनम् राक्षाविभेदसंक्षु
ब्धो गृत्से सेन्द्रोरराशव माल्यवज्जुनसं मुन्क्तो शक्तिर्वैणा कृतस्तवना हरेनुरसि संलग्नामेव स्वैव राक्षु
तततस्तामेव निष्कृष्य शक्तिं शक्तिधरोव्ययः माल्यवन्तसमुद्दिश्य विक्षेपां वृत्रहेत्तराः स्कंदोतस्य
श्चैव सा शक्तिर्गोविंदकरनोदिता कोसंती राक्षसं यांति महोल्केवांजनावलम् सा तस्योरसि विस्तार्तो हारमा

रा॰ उ॰

उरसमन्विते अपतद्राक्षसेन्द्रस्य गिरिकूट इवाशनिः तमाभिन्नतनुत्राणः प्रविश्य विपुलं तमः माल्यवान्पु
नरेवस्तोयधारामग्नोस्थितः ततः कालायसं शूलं किंकिणीकृतभूषणम् प्रगृह्याभ्यहनद्देवं स्तनयोरंत
रे दृढम् तथैव तु रणे शार्ङ्गी मुक्त्वा सोऽरुणानुजम् निर्विध्य वधने क्रौञ्चमपक्रान्तो निशाचरः ततो वरे
महान्श्चैव सा पुनसाधितिर्वोक्षितः सहत्वा राक्षसैर्विष्णुं गन्तुं यदृताऽभवत् वैनतेयस्ततः क्रुद्धः पक्ष
वातेन राक्षसम् उवाह बलवान्बाहुः ऊरूपतीवसंभवा छिन्ने रायवस्तावातेन पक्षाक्षिप्तो निशाचरः
प्रययौ सततं लंकां स्वबलेन समावृतः पक्षवातभयाद्भीतो माल्यवान्सनिशाचरः स्वबलेन समाविष्टो
ययौ लंकां भयार्त्ततः पराजिता राक्षसास्ताम हरिणा हतोत्तमाः वकुराः सपुत्रा भग्ना हतप्रवरनायकाः
असराकुर्वतस्ते विष्णुं प्रतिसोढुं बलार्दिताः त्यक्त्वा लंकां गता वस्तुं पातालं तु सपोषिताः सुमाली

34

राम

कुलमासाद्यरक्षोरघुनन्दन स्थिताःप्रमुदिताःसर्वेतोवसेत्पातालकंटके यएतेराक्षसारामसर्वेपा-
लकंटकेतः शैलूषमानिहतास्तेवैमोच्यस्थानामराक्षसाः सुमालीमाल्यवान्मालीयेचतेषांपुरस्सराः
सर्वेह्येतेमहाभागाःरावणाद्बलवत्तराः नचान्योरक्षसांहंताशत्रूणांपुरंजरः ऋतेनारायणाद्देवाच्छं-
खचक्रगदाधरात् भवान्नारायणोनामचतुर्बाहुःसनातनः राक्षसान्हंतुमुत्पन्नोअजेयप्रभुरव्ययः
नष्टधर्मव्यवस्थाताकालेकालेप्रजाकरः नित्योद्यतोदस्युवधेशरणागतवत्सलः एषामयातवनरा-
धिपराक्षसानामुत्पत्तिरद्यकथितासकलामयाते भूयोनिबोधरघुसत्तमरावणस्यजन्मप्रभावमतुलं
ससुतस्यसर्वम् चिरात्सुमालीव्यचरद्रसातलंसराक्षसोविष्णुभयार्दितस्तदा सपुत्रपौत्रैःखसमन्वि-
तोवसत्संत्यज्यलंकांविवरन्निलीनतः ।। इत्यार्षेरामायणेउत्तरकांडेराक्षसप्रकाशोनामसर्गः ।।

35

कस्यचित्त्वथकालस्यसुमालीनामराक्षसः रसातलान्मर्त्यलोकंववारपिशिताशनः नीलजीमूतसंकाश
स्तप्तकांचनकुंडलः कन्यांगृहीत्वातनयांपद्महीनामिवश्रियम् सोपश्यदथवित्तेशंपुष्पकेनमहोजसं
गच्छंतंपितरंद्रष्टुंपुलस्त्यतनयंद्विजम् तंदृष्ट्वामरसंकाशंविमानंपावकोपमम् हितार्थंचिंतयामासरा
क्षसानांनिशाचरः किन्नुकृत्वाभवेच्छ्रेयोवर्द्धेमहिकथंवयम् सुतांविश्रवसेदद्यांराक्षसीवरवर्णिनीम्
सोयराक्षसशार्दूलःशार्दूलसमविक्रमः उवाचतनयांतत्रकैकसींनामनामतः पुत्रिप्रदानकालस्तेयौ
वनंचापिवर्त्तते प्रत्याख्यानाच्चभीतैस्त्वंनावरैःप्रतिगृह्यसे त्वंहिसर्वगुणोपेता श्रीरपद्मेवपुत्रिके
त्वत्कृतेवयंसर्वेयंत्रिताधर्मबुद्धयः कन्यापितृत्वंदुःखंहिसर्वेषांमानकांक्षिणाम् नज्ञायतेवरं
पुत्रिप्रजापतिकुलोद्भवम् गच्छविश्रवसंशीघ्रंपौलस्त्यंवरयस्वयम् ईदृशास्तेभविष्यंतिपुत्राःपौत्राः

महौजस४ श्रियः परमयामुक्ताया हृष्टो सौ भुवनेश्वरः सा तु तद्वचनं श्रुत्वा कन्यका पितृगौरवात् गत्वा तत्र
मंडपं तिष्ठत् दिश्चैवायमत्र तपस्यते एतस्मिन्नन्तरे तामपुत्रल्पमनसो द्विजः अग्निहोत्रमकार्तिष्ठ चतुर्थ
इव पावकः अविविंध्यतु सा कालं शत्रु तां पितृगौरवात् उपस्थिता ग्रतत्तस्य वररता धोमुखी तदा स
तु तां वीस्य हृष्टो लीमूर्तां वन्द्ये निभाननाम् अब्रवीत्परमेस त्वं दीप्यमान इवौजसा भद्रे कस्यासि दु
हिता कुतो वा त्वमिहागता किं कार्यं कस्य वा हेतोस्तत्वतो ब्रूहि तत्शुभे एवमुक्ता तु सा कन्या कृतांज
लिरथाब्रवीत् आत्मप्रभावेन मुने ज्ञातुमर्हसि मे मतम् किंतु विद्धि वशां ब्रह्मन् शासनात्पितुरागताम्
केकसी नामनामो न्कैतयाधुद्यो कर्तिव सतु गत्वा मुनि ध्यानं वाक्यमेतदुवाच ह विज्ञातं ते मया भद्रे

३४

रा०उ
१९

कारणं यन्मनोगतम् [illegible] हनुमायां तु वेलायां यस्मात्त्वं समुपस्थिता
स्त्वत्तस्मात्सुतो भद्रे भाद्रसाले भविष्यति हनुमतो हनुमाकारो हनुमानभिजनप्रियः एषो हनुमत्कर्म्मा
वनविरात्प्रसविष्यसि सा तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रणिपत्याब्रवीद्वचः भगवन्नीदृशः पुत्रस्त्वत्तोऽहं ब्रह्मयोनि
तः आत्मवंशानुगो मह्यं कांहा तु महसि मे सुतम् स कन्यैवमुक्तस्तु विश्रवा मुनिपुंगवः उवाच केकसीं भूयः
पूर्वेन्दुरिव तो हितां भ ततोऽब्रवीन्मुनस्तां तु परिवभ्रो यस्तवात्मजः मम वंशानुरूपस्त्वधर्म्मात्मा च भविष्यति

राम
१९

एवमुक्त्वा तु सा कन्या राम कालेन केनचित् जनयामास बीभत्सं रक्षोरूपं सुदारुणम् दशग्रीवं महादंष्ट्रं नी
लांजनचयोपमम् ताम्रोष्ठं विंशतिभुजं महास्यं दीप्तलोचनम् तस्मिन्जाते प्रगागने सज्वालकवलाः शिवाः
क्रव्यादास्वापसव्यानि मण्डलानि प्रचक्रिरे ववर्षुरुधिरं तत्र मेघा खरनिस्वनाः न दीप्यते च वै सूर्य्यो महोल्का

प्रतियेदिरे पृथिवी प्रवकंपेच ववु र्वाताः सुदारुणाः अक्षोभ्यः क्षुभितश्चापि समुद्रः सरितांपतिः अथनामाकरोत्तस्य पितामहसमप्रभः दशग्रीवः प्रसूतोयं दशग्रीवो भविष्यति तस्य त्वनंतरं जातः कुंभकर्णो महाबलः प्रमाणाद्यस्य वैतुल्यो ह्यन्यो लोके न विद्यते ततः शूर्पणखा नाम संजज्ञे विकृतानना विभीषणश्च धर्मात्मा कैकस्याः पश्चिमः सुतः तेतु तत्र महारण्ये ववृधाते महौजसौ कुंभकर्णदशग्रीवौ लोकोद्वेगकरौ सदा कुंभकर्णः प्रमत्तस्तु महर्षीन् धर्मसंस्थितान् त्रैलोक्ये नित्यसंतुष्टो भक्षयन्विचचार ह विभीषणस्तु धर्मात्मा नित्यं धर्मपथे स्थितः स्वाध्यायी नियताहार उवास नियतेंद्रियः अथ वित्तेश्वरो देवस्तेन कालेन केनचित् आगमत्पितरं द्रष्टुं पुष्पकेन महौजसम् दृष्ट्वा कैकसी तत्र ज्वलंतमिव तेजसा आगम्य राक्षसी पुत्रमाह दशग्रीवमुवाच ह पुत्र वैश्रवणं पश्य भ्रातरं तेजसावृतम् भ्रातृभावे समे वापि पश्यात्मानं त्वमीदृशम् दशग्री

वतथायत्नं कुरुष्वामितविक्रम यथा त्वमपि मे पुत्र भवेर्वैश्रवणोपमः मातुस्तद्वचनं श्रुत्वा दशग्रीवः प्रतापवान् अ
मर्षमतुलं गत्वा प्रतिज्ञामकरोत्तदा सत्यं ते प्रतिजानामि तुल्यो भ्रात्राधिकोपि वा भविष्याम्योजसा चापि संतापं त्य
ज हृद्गतम् ततः क्रोधेन तेनैव दशग्रीवः सहानुजः चिकीर्षुर्दुष्करं कर्म तपसे धृतमानसः प्राप्स्यामि तपसा काम
मिति कृत्वाध्यवसाय च आगच्छदात्मसिद्ध्यर्थं गोकर्णस्याश्रमं शुभम् स राक्षसस्तत्र सहानुजस्तदा तपश्चचारा
तुलमुग्रविक्रमः अतोषयच्चापि पितामहं विभुं पिता ददौ तुष्टवरान्महात्मना॥ इत्यार्षे रामायणे उत्तरका
ण्डे रावणोत्पत्तिर्नाम सर्गः अथाब्रवीद्द्विजं रामस्ते गत्वाश्रममण्डलम् तदा तु कीदृशं ब्रह्मंस्ते तपस्तेपुर्महौज
सः अगस्त्यस्त्वब्रवीद्रामं भूयः प्रयतमानसम् तांस्तान्धर्मविधींस्तत्र भ्रातरस्ते समाश्रिताः कुंभकर्णस्तदात्यर्थं
सत्यधर्मपरायणः अतप्यत ग्रीष्मकाले वै सोग्निभिः सूर्यपञ्चमैः मेघाम्बुसिक्तो वर्षासु वीरासनमसेवत नि

त्यंचशैशिरेकालेजलमध्यप्रतिश्रयः एवंवर्षसहस्राणिदशतस्यातिचक्रमुः धर्मेसत्येचरक्तस्यसत्पथे
वस्थितस्यच विभीषणस्तुधर्मात्मानित्यंधर्मरतःशुचिः पञ्चवर्षसहस्राणिसूर्यमेवान्ववेक्षत पपा
तपुष्पवर्षंचस्तूयमानाश्चवर्णित तस्योर्द्ध्वशिरोबाहुःस्वाध्यायासक्तचेतनः एवंविभीषणस्यापिग
तानिनियतात्मनः दशवर्षसहस्राणिस्वर्गस्थस्येवनन्दने दिव्यंवर्षसहस्रंतुनिराहारोदशाननः पू
र्णेवर्षसहस्रेतुशीर्षमग्नौजुहावसः एवंवर्षसहस्राणिनवतस्यापिचक्रमुः शिरांसिनवचाप्यस्य
प्रविष्टान्यग्निहुताशनम् अथवर्षसहस्रेतुदशमेदशमंशिरः छेत्तुकामःसधर्मात्माप्राप्तस्तत्रप्र
जापतिः पितामहस्तुसुप्रीतःसार्द्धंदेवैरुदारधीः वत्सवत्सदशग्रीवप्रीतोस्मीत्यभ्यभाषत शीघ्रंव
रयमद्यतेवरस्तेपिकांक्षितः कंतेकामंकरोम्यद्यनवृथातिपरिश्रमः अब्रवीद्दशग्रीवःप्रह

५१

रा०उ
२१

षेनांतरात्मना प्रणम्यशिरसा देवं हर्षगद्गदया गिरा भगवन्प्राणिनां नित्यं नान्यत्र मरणाद्भयम् नास्ति मृत्यु
समः शत्रुरमरत्वमहं वृणे एवमुक्तस्तदा ब्रह्मा दशग्रीवमुवाच ह नास्ति सर्वामरत्वं ते वरमन्यं वृणी
ष्व मे एवमुक्तस्ततो राम ब्रह्मणा लोककर्तृणा दशग्रीव उवाचेदं कृतांजलिरथाग्रतः सुपर्णनाग
यक्षाणां दैत्यदानवरक्षसाम् अवध्यस्यां प्रजाध्यक्ष देवतानां च सर्वशः नहि चिंता ममान्येभ्यः प्राणि
भ्यः प्रपितामह: तृणभूता हि मे सर्वे प्राणिनो मानुषादयः एवमुक्तस्तु धर्मात्मा दशग्रीवेण रक्षसा
उवाच वचनं राम सह देवैः पितामहः भविष्यत्येतदेवं वै तव राक्षसपुंगव शृणु चापि वचो भूयः प्रीतस्येह शु
भं मम हुतानि यानि शीर्षाणि पूर्वमग्नौ त्वयानघ पुनस्तानि भविष्यंति तथैव तव राक्षस वितरामि च ते
सौम्य रूपमन्यत्सुदुर्लभम् छंदतो विमहीदानीं रूपमन्यद्यदिच्छसि एवं पितामहोक्तस्य दशग्रीवस्य रक्ष

42

राम
२१

सः अग्नौ हुतानि शीर्षाणि यानि तान्युत्थितानि वै एवमुक्त्वा तु तं रामं दशग्रीवं प्रजापतिः विभीषणमुवाचेदं
वाक्यं लोकपितामहः विभीषण त्वया वत्स धर्मसंहितबुद्धिमान् तोषितस्त्वापि धर्मज्ञ वरं वरय सुव्रत वि
भीषणस्तु धर्मात्मा प्रांजली वाक्यमब्रवीत् वृतः सर्वैर्गुणैर्नित्यं चन्द्रमा रश्मिभिर्यथा भगवन्कृतमेतावद्
यं लोकेश्वरः स्वयम् प्रीतो यदि विदातव्यो वरो मे शृणु सुव्रतः याया जायेत मे बुद्धिस्तेषु तेष्वाश्रमेष्विह सा
सा भवतु धर्मिष्ठा तं तं धर्मं भजामि च एवं मे परमोदारो वरः परमको मतः नहि धर्माभिरक्तानां किंचिल्लो
केऽस्ति दुर्लभम् अथ प्रजापतिः प्रीतो विभीषणमुवाच ह धर्मिष्ठस्त्वं महाबाहो तथा चैतद्भविष्यति य
स्माद्राक्षसयोनौ ते जातस्यापि निशाचर। नाधर्मे रमते बुद्धिरमरत्वं ददामि ते एष एव व ते कामो भविष्यति नि
शाचर अथ निश्चितं च प्रसादं त्वं यथा वत्स प्रतिभाषते कुंभकर्णाय तु वरं प्रयच्छंतमरिंदम प्रजापतिं सुराः सर्वे

२

उ० रा
२२

वाक्यं प्रांजलयोऽब्रुवन् नतावत्कुंभकर्णाय प्रदातव्यो वरस्त्वया जानासि हि यथा लोकांस्त्रासयत्येष राक्षसः
नंदनेऽप्सरसः सप्त महेन्द्रानुचरा दश अनेन भक्षिता ब्रह्मन्नृषयो मानुषास्तथा तच्छापो वरनाम्नास्मै दीय
ताममितप्रभ लोकानां चैव स्वस्तिस्याद्भवेदस्यच संनतिः एवमुक्तः सुरैर्ब्रह्माचिंतयत्पद्मसंभवः देवीं सरस्व
तीं चैव पद्मासीपद्ममालिनीम् त्रैलोक्ये सर्वभूतानां जिह्वा बुद्धिः स्म तिष्ठति चिंतिता चोपतस्थे सा पार्श्वे
दृष्ट्वा सरस्वती इयमस्म्यागता देव किं कार्यं करवाणि ते प्रजापतिस्तु तां प्राह प्राप्तां देवीं सरस्वतीम् वाणि
त्वं राक्षसेन्द्रस्य भव या देवतेप्सिता तथेत्युक्त्वा प्रविष्टा सा प्रजापतिरथाब्रवीत् कुंभकर्ण महाबाहो वरं
वरय राक्षस कुंभकर्णस्तु तच्छ्रुत्वा वाक्यं वाक्यमुवाच ह स्वप्तुं युगसहस्राणि देवदेव ममेप्सितम् षण्मासां
स्वस्वपे देव दिनमेकं च भोजनम् एवमस्त्विति चोक्तं वै प्रहृष्टास्ते दिवौकसः देवी सरस्वती चैवमुक्त्वा तं प्रय

44

राम
२२

योऽदिवम् गतेषु ब्रह्मपूर्वेषु देवेषु वनमाश्रितम् विमुक्तो सौ सरस्वत्या पूर्वां प्रकृतिमागतः कुंभकर्णस्तु दुष्टा
त्मा चिंतयामास दुःखितः ईदृशं किं त्विदं वाक्यं ममाद्यवदनं च्युतम् भक्ष्यमामीतिवक्तव्ये स्वप्स्यामीत्युदितं
मया संतप्यमानो दुःखात्त्रैविधुन्वं खरलोकरौ निंदन्नात्मानमेवासौ मुहुरेवसमतप्यत अनभिप्रेत
पूर्वमेसंमोहादिवभाषितम् एवंलब्धवरास्तेतुभ्रातरो दीप्ततेजसः श्लेष्मातकवनंनामतत्रतेन्यवसंश्चि
रं॥ इत्यार्षे रामायणे उत्तरकांडे वरप्रदानो नाम सर्गः सुमालीवरलब्धांस्तुज्ञात्वाचैतान्निशाचरान् उ
दतिष्ठद्भयंत्यक्त्वा सानुजः सरसातलात् मारीचश्चप्रहस्तश्चविरूपाक्षमहोदरौ उदतिष्ठंस्तराजेन्द्र
सचिवास्तस्यरक्षसः सुमालीसानुजैः सर्वैर्वृतो राक्षसपुंगवः अभिगम्यदशग्रीवंपरिष्वज्येदमब्रवी
त् दिष्ट्यातेपुत्रसंप्राप्तोचिंतितस्तेमनोरथः यस्त्वंत्रिभुवनश्रेष्ठाल्लब्धवान्वरमीदृशम् यत्कृतेचवयं

45

रा०उ
२३

त्वंकांत्वन्त्कापातारसातलम् तऊतंनोमहाबाहोमहद्विस्मुक्तंभयम् असह्यतेनमग्राहिपरित्यज्यस्वमाल
यम् विद्रुताःसहसासर्वेप्रविष्टास्मरसातलम् अस्मदीयाबलंकेयंनगरीराक्षसाधिप निवेशितातवभ्रात्रा
धनाध्यक्षेण धीमता यक्षिणामनराक्षंस्या तसाम्राबलत्त्वंत्वयानघ तरसावामहाबाहोप्रत्यानेतुंक्षतंभयम्
त्वंवलंकेश्वरस्तातभविष्यतिनसंशयः सर्वेषांनःप्रभुश्चैवभविष्यसिमहाबल श्रुत्वाब्रवीद्दशग्रीवोमात
महमुपस्थितः वित्तेशोगुरुरस्माकंनार्हत्येवंप्रभाषितुम् केनचित्त्वथकालेनवसंतंतत्ररावणम् प्रहस्तः
प्रश्रितंवाक्यमिदंरावणमब्रवीत् दशग्रीवमहाबाहोयत्त्वुग्रप्रोक्तवानसि वित्तेशोगुरुरस्माकमितित
त्रनिबोधमे अनुवीरमहाबाहोनार्हस्त्वंवक्तुमीदृशम् सौभ्रात्रंनास्तिशूराणांशृणुचैवंवचोमम अ
दितिश्चदितिश्चैवभगिन्यौवभूवतुः भार्येपरमरूपिण्यौकश्यपस्यमहात्मनः अदित्यांजज्ञिरेदेवा

राम
२३

46

तस्यां त्रिभुवनेश्वर [illegible] दितिस्त्वजनयद्दैत्यान्कश्यपस्यात्मसंभवान् दैत्यानां किल धर्मज्ञ तमूरियं सवना
र्णवा आसीत्सप [illegible] वनाते भवत्प्रभविष्णवः निहत्य तांस्तु समरे विष्णुना प्रभविष्णुना देवतानां व
शं नीतं त्रैलोक्यमि[illegible] व्ययम् तथा वैरमयमर्त्तं गन्तुं ह्यो रमैः सह भ्रातृभिः संप्रकाल्कं हि संहाते
यस्तनाभवत नैतदे[illegible] भवानयकरिष्यति विपर्ययम् सुरासुरैरावरितं कुरु षेतद्दचो मम एवमुक्तो
हयग्रीवः प्रहस्तेनदु[illegible]ना चिंतयित्वा मुहूर्तं वै वाढमित्येव सोऽब्रवीत् स वतेनैव हर्षेणातस्मिन्न
हनि वीर्यवान् वलाज्जतो हयग्रीवः सह तैः ज्ञातिदावैरैः त्रिकूटस्थः सतु तदा हयग्रीवो महाबलः प्रेष
यामास दूत्येन प्रहस्तं वाक्यकोविदम् प्रहस्त शीघ्रं गत्वा तं ब्रूहि नैर्ऋतपुंगव वचनान्मम वित्तेशं स
मपूर्वमिदं वचः इयं लंकापुरी नाम रक्षसानां महात्मनाम् त्वया निवेशिता देव न तन्न युक्तमिदं त्व

रा०उ
२८

तां
तम् तद्भवान्यदि सामैर्दघास्तुल्यविक्रमः कृतामममवेत्प्रीतिर्धर्मस्थैवानुपालितः सगत्वातस्यभवनंप्रहस्तोविनि
वत्यव दशग्रीवमुवाचेदंवाक्यंवाक्यविशारदः दशग्रीवमहाबाहोवाक्यमुक्तवत्तोमम पितातवमहाबाहोविश्र
वाः कुपितः प्रभुः निर्भर्त्स्यतेनवाप्युक्तो ध्वंसध्वंसेतिवासकृत् प्रांजलिर्धनदंप्राह ममपुत्रवचः २८ ११। श्रीश्रीश्री
वरप्रदानात्संमूढोमान्यामान्यान्सरावणः नवेत्तिममशापाच्च प्रकृतिंदारुणांगतः तदागच्छमहाबाहोकैलासंध
रणीधरम् निवेशायनिकेतार्थंत्यजलंकांसहानुगः तत्रमंदाकिनीरम्यानदीनांप्रवरानदी काञ्चनैःसूर्य्यसंका
शैःपंकजैरुपशोभिता नतेस्तमंतेनसमंवैरंधनदरक्षसा आनीयेवयथातेनलब्धः परमकोवरः एवमुक्तोगृही
त्वावपितातवधनेश्वरम् सदारपौरःसामात्यसवाहनधनंगतः शून्यासानगरीलंकात्रिंशद्योजनमायता प्रवि
श्यतांसहामात्यैःस्वधर्मंतत्रपालय एवमुक्तः प्रहस्तेनदशग्रीवोनिशाचरः प्रविवेशपुरीलंकांभ्रातृभ्यांसहितो

58

राम
२८

नव स्वामिषिक्तः दशाननस्तत्र निवेशयामास पुरीं दशाननः अत्यर्थं पुष्पोत्सवमभूत् सा पुरी नीलावरैर्नील
वलाहकोपमैः घनैः स्वरत्नप्रभापित वाद्यघोषितो न्यवेशयत् स्वप्रभवलोत्तमेषु पुरम् स्वलंकृतं भुवनवरैर्विभूषितं
पुरंदरः स्वपुरमिवामरावतीम्॥ इत्यार्षे रामायणे तोडनरकाण्डे रावणाभिषेको नाम सर्गः ॥ राक्षसेन्द्रोऽभिषि
क्तस्तु भ्रातृभ्यां सहितो बली ततः प्रहानं राक्षस्या भगिन्याः सोऽभ्यरोचयत् स्वसारं दानवेन्द्राय कालखंजाय राक्ष
सः दत्तोऽसौ पूर्वं नत्वा राजन् विद्युज्जिह्वाय नामतः अथ दत्त्वा स्वसारं स प्रागमत् पर्वतं च य अपश्यत् स मयं नाम व
नेसात दितेः सुतम् कन्यासहायं तं दृष्ट्वा दशग्रीवो निशाचरः अथ पृष्टो भवानत्र निर्मनुष्ये मृगे वने भयत्व
यात्र वीक्षमाणो दृष्टो मानो निशाचरम् अयं तां सर्वमाख्यास्ये यथावृत्तमिदं मम हेमा नाम अप्सरास्तात श्रुत
पूर्वी त्वया यदि दैवतैर्मम दत्ता सा पौलस्त्यो मीव शतक्रतोः तस्यां सक्तमनास्तात दश वर्षशतान्यहम् सावदे

49

वनकार्येणावतुर्द्दशासमागता तस्याःकृतेवहेमायाहेम्याःप्रासादयंत्रमयः वज्रवैदूर्यनिचितानिर्मितामायया म
या तत्राहमरतिं विंदंतमाहीनसदुःखितः भवनात्स्वादरस्तांहिदुहित्राप्रस्थितःसह सेयंममात्मजाराजंस्त
स्याःकुक्षौविवर्द्धिता। भर्त्तारमस्यादुहितुःप्राप्तवानस्मिमार्गितुम् कन्यापितृत्वंदुःखायनराणांमानकांक्षि
णाम् हेकुलेसंशयेकृत्वानित्यंकन्याप्रदीयते पुत्रद्वयंममाप्यस्यांभार्यायामभ्यजायत मायावीप्रथमस्त
त्रदुंदुभिस्तदनंतरम् एतत्तेसर्वमाख्यातंयथातथ्येनपृच्छतः त्वामिदानींकथंतातजानीयांकोभवानि
ति एवमुक्तोराक्षसेन्द्रोदानवेन्द्रमथाब्रवीत् पौलस्त्यस्यात्मजोहंवै दशग्रीवश्चनामतः ब्रह्मर्षेस्तस्य सु
तं तत्त्वामयोदैत्याधिपस्तदा प्रदानंदुहितुस्तस्यारोचयामासतत्रहि करेणतुकरंतस्यगृहीत्वासमये
स्थितः प्रहसन्निवदैत्येन्द्रोराक्षसेन्द्रंतमब्रवीत् इयंममात्मजाराजन्हेमयाप्सरसःसुता कन्यामंदोदरी

रा॰उ
२५

50

राम
२५

रु४

नामपत्यर्थमनुगृह्यताम् बाढमित्येव तं राम दशग्रीवोऽब्रवीत्ततः प्रज्वाल्य तत्र वैवाग्निं निर्वृत्तः पाणिसं
ग्रहः नहि तस्य मयो राजन् शापं जानाति दुर्मतेः विदित्वा तेन सा दत्ता तस्य पैतामहं कुलम् अमोघां वददौ श
क्तिं दिव्यां तां परमाद्भुताम् परेण तपसा लब्धां जघ्निवांल्लक्ष्मणं यया एवं स कृतदारो वै लङ्कापतीमया त्तदा
गत्वा स नगरं भार्ये भ्रातृभ्यां समुदावहत् विरोचनस्य दौहित्रीं वज्रज्वालेति विश्रुताम् तां भार्यां कुंभकर्णाय द
शग्रीवः समुद्वहत् गंधर्वराजस्य सुतां शैलूषस्य महात्मनः विभीषणस्य भार्यार्थे धर्मज्ञां समुदावहत् ती
रे वै सरसः सा हि मानसस्य व्यजायत मानसं तु सरस्तत्र वर्द्धते जलधरागमे मात्रा तस्यास्तु कन्यायाः पुरा स्नेहात्ते
पावचः उक्तं सरो मा वर्द्धस्व ततः सा सरमाभवत् एवं ते कृतदारा वै रेमिरे तत्र राक्षसाः स्वां स्वां भार्यामुपादा
य गंधर्वा इव नन्दने ततो मंदोदरी पुत्रं मेघनादमजीजनत् य एष राजन् युष्माभिरिंद्रजित्समितिश्रुतः जा

57

रा०उ
२६

नमात्रेणाहिपुरातेनराक्षससूनुना रोहमानेनमुक्तोभूत्वारोजलमुद्बोधयथा अडीहस्तायांलंकायांतेनवादेनत
स्यवै पितातस्माकरोज्ञामसमेघनादइतिप्रभुः सोवर्द्धततदारामरावणांतःपुरे शिशुः रक्ष्यमानप्रयत्नेनछ
न्नःकाष्ठेरिवानलः॥ ॥इत्यार्षेरामायणेउत्तरकांडेइन्द्रजिज्जन्मवर्णनंनामसर्गः॥ ॥अथलोकेश्वरो
त्सृष्टातत्रकालेनकेनचित् निद्रासमाविशत्तीव्राकुंभकर्णस्यरूपिणी ततोभ्रातरमासीनंकुंभकर्णोब्रवीत्त
दा निद्रामांबाधतेराजन्कारयस्वममालयम् नियुक्ताल्लुततोराज्ञाशिल्पिनोविश्वकर्मवत् काञ्चनाःस्फाटि
कास्तत्रसर्वतस्तंभपंक्तयः वैदूर्यकृतसोपानाः किंकिणीजालमंडिताः दांततोरणविन्यस्ता वज्रग्रथितवेदि
काः सर्वत्रसुखदानित्यंप्राप्यामेरुगुहायथा तत्रनिद्रासमाक्रान्तःकुंभकर्णोनिशाचरः बहून्यब्दसहस्रा
णिप्रसुप्तोनावबुध्यत निद्राभिभूतेतुतदाकुंभकर्णेदशाननः ब्राह्मणान्देवतानित्यंनिजघानसराक्षसः

राम
२६

52

उद्यानानिविचित्राणिनंदनादीनियानिच तानिभंक्त्वादशग्रीवोन्यवर्त्तत निशाचरः नदीगतइवाक्रीडंश्च
रांश्चाप्सुरिवाक्षिपत् सैलांश्चजीवसंक्रुद्धोविध्वंसयतिनित्यशः तथावृत्तंतुविज्ञायदशग्रीवंधनेश्वरः कु
लानुरूपंधर्मज्ञोवृत्तंसंस्मृत्यचात्मनः सोभ्रात्रंदर्शयंस्तस्यदूतंवैश्रवणोनृपः लंकांसंप्रेषयामास
दशग्रीवहितायवै सगत्वानगरींलंकांसंप्राप्यचविभीषणम् मानितस्तेनधर्मेणपृष्टश्चागमनंप्रति
सपृष्ट्वाराजेराजंतंज्ञातीनप्यथबांधवान् सहायंदर्शयामासतत्रासीनंदशाननम् सदृष्ट्वातत्रराजा
नंदीप्यमानमिवश्रिया जयेतिवाचिनंधैनंतूष्णीमासीन्मुहूर्त्तकम् तस्योपनीतःपर्यंकःस्वास्तीर्णोराव
णतया उपविश्यचराजानंदूतोवचनमब्रवीत् सर्वेषांवहितंसम्यक्वृत्तस्यचकुलस्यच साधुधर्मापसमे
नोवत्कृतवारित्रसंकरः साधुधर्मव्यवस्थानंक्रियतांयदिशक्यते दृष्टंमेनंदनंभग्नंऋषयश्चहताःश्रुताः

53

देवतानांसमुद्देगस्त्वत्तोजातः अतएवमे निवारितस्त्वंपूर्वंहि मयाभूयोपिवार्यसे अपराधोपिवात्वोहि रक्षि
तव्योहिवांधवैः अहंहिमवतः पृष्ठंगतोधर्ममुपासितुम् रौद्रंव्रतमुपातिष्ठंनिर्विघ्नेयेवसतंगिरिम् तेत्रनु
द्रोमयादृष्टोदेवोदेव्यासहप्रभुः सर्वैवर्तुमर्मयाराजंस्तत्रदेव्याभियातितम् केयंत्वितिमयाराजन्नेवंस्त्व
न्येनहेतुना रूपंयनुपमंकृत्वातत्रविक्रीडयार्वती ततोदेव्याप्रभावेनदग्धंसव्यंममेक्षणम् अस्तोध्वस्त
मिवज्योतिः पिंगलत्वमुपागतम् ततोहमन्यद्विस्तीर्णंगत्वातस्यगिरेस्तटम् पञ्चवर्षशतंतूष्णीमासवांस्तु
महाव्रतम् समाप्तेनियमेतस्मिंस्तत्रदेवोमहेश्वरः प्रीतः प्रीतेनमनसाप्राहवाक्यमिदंप्रभुः प्रीतोस्मितव
धर्मेस्तपैवैवंतेकृतंतपः मयावावारितंपूर्वंत्वयावानुयमंव्रतम् तृतीयंचक्षुषोनास्तियस्वरेद्वृतमीदृशम्
व्रतंसुदुस्चरं ह्येतन्मयैवोत्पादितंपुरा तत्सखित्वंमयासार्धं तोवयक्षधनेश्वरः तपसानिर्जितत्वाद्धिसखामम

वीन्मतः देव्यादग्धं प्रभावाद्व्रतवयत्सव्यमीन्सतम् एकर्षिंगेन्सतादितिनामते स्थास्यते विरम् एवं का
त्वामयासत्वं गतोदेवः स्वमालयम् आगत्य वमयेते ते कृतं पापविनिस्वयम् तदाधर्मिष्ठे संयोगा
न्निवर्त्तस्व वकिञ्चिषात् विंते हि वंघोपायसर्षिसंघैः सूरैस्तव एवमुक्तो राक्षसेन्द्रः क्रोधसंरक्तलोचनः
तत्वं तत्वेन संहत्य वाक्यमेतदुवाचह विज्ञातंते मयावाक्यं दूतयत्वं प्रभाषसे नैवत्वमसि नैवासौ येना
सिप्रहितोमम हितवुध्यानमेवाक्यमुक्तवान्वनरस्तिता महेश्वरस्य वित्तं किं वमां श्रावयति विस्मितः यदि
तावन्मयाकाल एतावांस्तस्य मर्षितः भ्राताकिलगुरुर्ज्येष्ठो ममायमिति जानता तस्य त्विदानीं कृता
मेवाक्यमेतत्कृता मतिः त्रिलोकपालाञ्जेष्यामि वाहुवीर्यं व्यपाश्रयः अस्मिन्मुहूर्त्ते एकोहं तस्यैकस्य तो
तेनहि वतुरोलोकपालांस्तान्नयामि यमसादनम् जित्वा तं रोषरक्ताक्षो दूतं खड्गेन राक्षसः त्रैलोक्य

रा०उ
२८

विजयाकांक्षी ययौ येन धनेश्वरः ॥ ॥ इत्यार्षे रामायणे उत्तरकाण्डे रावणप्रस्थानम् ॥ स ययौ सचिवैः
सार्द्धं क्रुद्धः षड्भिर्महाबलैः महोदरप्रहस्ताभ्यां मारीचशुकसारणैः धूम्राक्षेण च वीरेण नित्यं समरगृद्धिना
वृतः स प्रययौ श्रीमान् लोकान्क्रोधाद्दहन्निव स पुराणि नदीः शैलान् वनान्युपवनानि च अतिक्रम्य मुहूर्त्ते
न कैलासं गिरिमागमत् सन्निविष्टो गिरौ तस्मिन्यक्षास्त्रताविशारदान् अद्रावयत शैलेन्द्रं ते समानुरुहुः स्तोमा
त् ते तु तत्र निशाम्यैवं दशग्रीवं निशाचरम् राज्ञो भ्रातेति विज्ञाय गता यत्र धनेश्वरः ते गत्वा सर्वमाख्याय
भ्रातुस्तस्य विनिश्चयम् अनुज्ञाता ययुर्हृष्टा युद्धाय धनदेन ते ततो बलानां संक्षोभो व्यवर्द्धत यथोदधेः सैन्यै
नैर्ऋतराजस्य शैलं संक्षोभयन्निव ततो युद्धं समभवद्यक्षराक्षससंकुलम् व्यथितास्त्वभवंस्तत्र सचिवा राक्षस
स्य ते स दृष्ट्वा राक्षसं सैन्यं दशग्रीवो निशाचरः हर्षनादान्बहून्मुक्त्वा तदा क्रोधवशं गतः प्रैवयेरात्तसैं

राम
२८

56

द्रस्पसविवाभीमदर्शनाः तेसहस्रंसंख्यानामेकैकं समयोधयत् ततोगदाभिर्मुशलैरष्टिभिः शक्तितोम
रैः वध्यमानोदशग्रीवोव्यवगाहतसंकुलम् सभिन्नुद्यासर्वांस्तत्रवध्यमानोदशाननः वर्षमाणोरिवघनैर्य
तैस्त्रैः सोभ्यनुध्यत नवकारव्यर्थांदैवयत्नैः शस्त्रसमाहतः महीधरइवाभोदैर्धाराशातसमुत्थितः समहा
त्मासमुद्यम्यकालदंडानभंगरान् प्रविवेशततःसैन्यं नयन्वैतान् यमक्षयम् सकृत्तमिवविस्तीर्णं शुष्कंध्वनसम
कुलम् वातेनाग्निरिवादीप्तोपरसैन्यं ददाहतत् तेस्तुतत्रमहामात्यैर्महोदरशुकादिभिः अत्यावरोषास्ते
यत्नाःहतावातेरिवाम्बुदाः केचिद्वसहसाभग्नापतितासमरेस्थितोऽष्टाश्वदशानेस्तीसौ ईदंशुःकुपिता
स्तो भ्रांतास्त्वन्योन्यमालिंग्यभ्रष्टशस्त्राःरणाजिरे सोऽहंतिस्मतदायत्राकूलानिशालिलैर्यथा हतानांगाध
तांस्वर्गमुच्यतामपधावताम् पश्यतामृषिसंघानांनवमूर्ध्वांनरांतदा मेघास्तांस्तुसमालक्ष्य मेसेनद्रास्तु

ससैलशिखरा मेरुणा तोरणेन समाहतः॥ आगच्छच्च क्षितिं रक्षो वरदानात् स्वयंभुवः तेनैव तोरणेनापरस्तस्मात् सोपि ताडितः ६

महाबलान् धनाध्यक्षो महाबाहुः प्रेषयामास नायकम् एतस्मिन्नन्तरे राम विख्यातो बलवाहनः प्रेषितोभ्यग

मद्यक्षो नाम्ना योगं च तिंदुकः तेन वक्षेण मारीचो विक्लुने वरणो हतः पतितः पृथिवीं शैलान्नीलाम्बुदपरस्वयरुः

विसंज्ञस्तु मुहूर्तेन विश्रम्य स निशाचरः तं यक्षं योधयामास स तु भग्नः प्रदुद्रुवे ततः कांचनचित्रांगं वैदूर्यम

णिचित्रितम् मर्यादां प्रतिहारांस्तोरणान्तरमाविशत् तं तु राजन् दशग्रीवं प्रतिमत्तं निशाचरम् सूर्यभा

नुरिति ख्यातो द्वारपालो न्यवारयत् स वार्यमाणो यक्षेण प्रविवेश स रावणः ततस्तोरणमुत्पाद्य तेन यक्षेण ता

डितः नादृश्यत ततो राजन् भस्मीकृततनुच्छविः ततः प्रदुद्रुवुः सर्वे यक्षा दृष्ट्वा पराक्रमं नमोनदीगुहाश्चैव विवि

शुर्भयपीडिताः धनाध्यक्षो महायक्षं मणिभद्रमथाब्रवीत् रावणं जहि यक्षेन्द्र दुर्वृत्तं पापचेतसम् शरणं भ

वमीनूणां यक्षाणां बाहुशालिनाम् एवमुक्तो महाबाहुर्मणिभद्रः सुदुर्जयः वृतो यक्षसहस्रैस्तु चतुर्भिः सम

रा० उ
२९

राम
२९

58